

فرهنگ تاتی گرنقی

علی یوسف نژاد
جهان دوست سبز کلیپور

سرشناسنامه: یوسفی نژاد، علی ۱۳۴۴ -
 عنوان و پدیدآور: فرهنگ تاتی کرنقی / علی یوسفی نژاد، جهان دوست سبزعلی پور
 مشخصات نشر: رشت، فرهنگ ایلیا، ۱۳۹۴.
 مشخصات ظاهری: ۳۶۱ ص.
 شابک: ۵ - ۴۴۶ - ۱۹۰ - ۹۶۴ - ۹۷۸
 موضوع: تاتی -- دستور زبان
 موضوع: تاتی -- واژه نامه ها -- فارسی
 موضوع: تاتی -- واژه شناسی
 شناسه افزوده: سبزعلی پور، جهان دوست ۱۳۵۰ -
 رده بندی کنگره: ۱۳۹۴ ی ۹ ۵۲ ت / PIR ۳۳۴۲
 رده بندی دیویی: ۴۹۱ / آ
 شماره کتابخانه ملی: ۴۱۰۶۹۳۹

فرهنگ ایلیا

● فرهنگ تاتی	● علی یوسفی نژاد ● جهان دوست سبزعلی پور
● چاپ نخست: ۱۳۹۶	● شمارگان: هزار نسخه ● شماره نشر: ۶۱۹
● صفحه آرائی: وحید باقری	● حروفچینی و آماده سازی: کارگاه نشر فرهنگ ایلیا
● همه ی حقوق این کتاب محفوظ است.	
● شابک: ۵ - ۴۴۶ - ۱۹۰ - ۹۶۴ - ۹۷۸	
● نشر فرهنگ ایلیا؛ رشت، خ آزادگان، جنب دبیرستان بهشتی، خ صفای، خ حاتم، شماره ۴۹	
● تلفن: ۳۳۳۴۷۳۳ ۳۳۳۴۷۳۲ - ۰۱۳	● دورنگار: ۳۳۳۲۱۸۲۸ - ۰۱۳
www.farhang-e-ilia.ir	Email: nashreilia@yahoo.com

فهرست

۷	یادداشت حوزه هنری گیلان
۹	۱ - مقدمه
۹	۲- دستور زبان مختصر تاتی کرنقی
۹	۱-۲ نظام آوایی
۱۰	۲-۲ ساخت فعل
۱۰	۱-۲-۲ گذشته ساده
۱۰	۲-۲-۲ گذشته استمراری
۱۱	۳-۲-۲ گذشته نقلی
۱۱	۴-۲-۲ نقلی غیرمتمم
۱۲	۵-۲-۲ گذشته ید
۱۳	۶-۲-۲ گذشته التزامی
۱۳	۷-۲-۲ حال اخباری
۱۴	۸-۲-۲ حال التزامی
۱۴	۹-۲-۲ پیشوندهای قاموس
۱۵	۱۰-۲-۲ فعل مجهول
۱۵	۱۱-۲-۲ فعل امر و نهی
۱۶	۱۲-۲-۲ مطابقت فعل با اسم
۱۷	۱۳-۲-۲ نشانه‌های مصدر
۱۷	۱۴-۲-۲ ساخت اسم
۱۸	۱۵-۲-۲ صفت (ساده، برتر، برترین)
۱۸	۳- شهرستان خلخال
۱۸	۴- روستای کرنق
۱۹	۱-۴ جمعیت کرنق
۲۰	۲-۴ راه‌های دسترسی به کرنق
۲۰	۳-۴ آب و هوا و طبیعت کرنق
۲۱	۴-۴ پوشاک مردم کرنق
۲۱	۵-۴ غذاهای اهالی کرنق
۲۲	۶-۴ نام کوه‌ها، تپه‌ها و عوارض طبیعی کرنق
۲۲	۷-۴ مهاجرت کرنقی‌ها به استان گیلان
۲۳	۵- زبان رمزی قرقه‌دلی
۲۴	۵-۱ تعدادی از ویژگی‌های زبان قرقه‌دلی رایج در مناطق تات‌نشین خلخال
۲۴	۶- درباره این فرهنگ
۲۸	۷- سپاسگزاری
۲۹	فصل اول: آب و آبیاری
۳۲	فصل دوم: آیین‌ها
۳۴	فصل سوم: ابزار و وسایل زندگی
۴۰	فصل چهارم: اعداد
۴۱	فصل پنجم: اعضا و اجزای بدن
۴۵	فصل ششم: امور اجتماعی
۴۸	فصل هفتم: امور دینی و اعتقادی
۵۱	فصل هشتم: بار و باربری
۵۴	فصل نهم: بازی‌ها و سرگرمی‌ها
۵۹	فصل دهم: باغداری و میوه
۶۵	فصل یازدهم: بچه‌داری
۶۸	فصل دوازدهم: بیماری‌ها و عارضه‌های بدنی

۷۲	فصل سیزدهم: پوشیدنی‌ها، زیور آلات و گسترده‌نی‌ها
۷۶	فصل چهاردهم: پیشه‌ها و سمت‌ها
۷۸	فصل پانزدهم: ترکیبات فعلی و فعل‌های مرکب
۸۹	فصل شانزدهم: تره‌ها
۹۱	فصل هفدهم: جغرافیای طبیعی
۹۳	فصل هیجدهم: حیوانات، حشرات، پرندگان و موجودات خیالی
۹۶	فصل نوزدهم: خوراکی‌ها و واژه‌های آن
۱۰۱	فصل بیست: خصلت‌های انسانی
۱۰۴	فصل بیست و یکم: خویشاوندی
۱۰۸	فصل بیست و دوم: دامداری
۱۱۶	فصل بیست و سوم: دستور
۱۱۹	فصل بیست و چهارم: ذی‌واژه‌ها و نفرین‌ها
۱۲۲	فصل بیست و پنجم: عاها، نازواژه‌ها و نوازش‌ها
۱۲۴	فصل بیست و ششم: رنگ‌واژه‌ها و مزه‌ها
۱۲۵	فصل بیست و هفتم: ریسمان و بافتندگی
۱۲۸	فصل بیست و هشتم: ساختمان و شمار
۱۳۲	فصل بیست و نهم: سری‌ها و جلیز
۱۳۴	فصل سی‌ام: ضمایر
۱۳۶	فصل سی و یکم: عبارات و ترکیب‌لام
۱۴۰	فصل سی و دوم: عروسی
۱۴۵	فصل سی و سوم: فراورده‌های دامی و زراعت
۱۴۷	فصل سی و پنجم: کشاورزی
۱۴۹	فصل سی و ششم: کنایات
۱۶۰	فصل سی و هفتم: گاه‌شماری
۱۶۳	فصل سی و هشتم: گردو و واژه‌های آن
۱۶۶	فصل سی و نهم: گیاهان و علف‌ها
۱۶۹	فصل چهل: مرگ و سوگواری
۱۷۱	فصل چهل و یکم: مصادر پیشوندی
۱۷۸	فصل چهل و دوم: مصادر ساده
۱۸۱	فصل چهل و سوم: مکانهای عمومی
۱۸۳	فصل چهل و چهارم: نان و تنور
۱۸۶	فصل چهل و پنجم: واحداژه‌ها (واحد‌های اندازه‌گیری) و خرید و فروش
۱۸۹	فصل چهل و ششم: وضعیت جوی و نجوم
۱۹۲	فصل چهل و هفتم: همیاری و تعاون
۱۹۴	فصل چهل و هشتم: واژه‌های متفرقه
۱۹۷	فصل چهل و نهم: لغات زیات مخفی
۱۹۹	متن‌هایی به زبان تاتی کرنقی
۲۰۱	در کار یا شغل
۲۰۲	در قهوه‌خانه
۲۰۳	غلات و حیوانات
۲۰۴	غذا خوردن
۲۰۵	انواع نان
۲۰۶	جملاتی دیگر به تاتی کرنقی
۲۱۱	جملاتی به زبان رمزی قرقه‌دیلی، گونه تاتی کرنقی
۲۱۵	نمایه فهرست الفبایی فرهنگ تاتی کرنقی
۲۷۰	کتابنامه

یادداشت حوزه هنری گیلان

زبان‌های هر منطقه به‌طور بالقوه، پتانسیل گسترده کردن زبان معیار را در خود دارند و با توجه به دایره‌ی واژگانی متفاوت از زبان معیار، گاه می‌توانند منبع تغذیه‌ای برای آن محسوب شوند؛ به‌ویژه که امروز، توجه به خرده‌فرهنگ‌ها در آثار ادبی و هنری اقبال عام‌تری یافته است.

گویش‌های بومی که بسیاری از سنت‌ها و عرف و عادات معقول منطقه‌ای از طریق آن محفوظ می‌ماند، به طریق اولی، باید حفظ و نگهداری شوند. بنابراین حفظ گویش‌های بومی، منجر به حفظ تنوع زبانی جامعه، اولاً باعث تداوم آیین‌ها، سنت‌ها و رسوم معقول و صحیح بومی—منطقه‌ای خواهد شد. و ثانیاً منبع عظیمی از واژگان، اصطلاحات، تعابیر و ضرب‌المثل‌ها و ... را که به‌طور بالقوه، برای بقای زبان «پیر» است، محفوظ خواهد داشت.

«فرهنگ تاتی کرنقی» مجموعه‌ای از لغات زبان تاتی است که امروزه در حال فراموشی است. این کتاب به همت علی یوسفی‌نژاد و دکتر جهان‌دوست سبزلعلی‌پور گردآوری و تدوین شده است. امید است با چاپ این اثر، حوزه هنری گیلان برای حفظ زبان‌های بومی و ارائه‌ی آن به نسل حاضر و آینده، گامی هرچند کوچک برداشته باشد.

۱- مقدمه

زبان تاتی از زبان‌های ایرانی نو شاخه شمال غربی است که با زبان تالشی، آذری (زبان دیرین آذربایجان)، گیلکی، مازندرانی، سمنانی و غیره شباهتهایی دارد. در مناطق مختلفی از ایران و خارج از ایران رایج است و بسیاری از ویژگی‌های کهن فارسی، از جمله ساخت ارگتیو، تمایز دستوری جنس مؤنث، گردش مصوت، ماده مجهول و غیره را حفظ کرده‌است.

معنا و ریشه کلمه تات هنوز بهمان معلوم نیست، و در این زمینه نظراتی ارائه شده‌است که راضی‌کننده نیست. به طور کلی، زبان تاتی به دو دسته تاتی شمالی و تاتی جنوبی تقسیم شده‌است:

الف: تاتی شمالی که در خارج از ایران، در استان (دریند) و منتهی‌الیه شمال شرقی جمهوری آذربایجان (کوبا، وارتاشن) بدان سخن می‌گویند (اشمیت ۳۸۱: ۴۸۰). این گروه به چند دسته قابل تقسیم است: ۱- تات‌های مسلمان، ۲- تات‌های کلیمی که خود را «دغ‌جور» (یهودی کوهستانی) می‌نامند و اغلب در داغستان زندگی می‌کنند، ۳- تات‌های مسیحی ارمنستان و شمال شرقی آذربایجان (دیویچی، لایخ و شبه‌جزیره آپشرون در شرق باکو).

ب: تاتی جنوبی در نواحی مختلف زیر در ایران رواج دارد: ۱- مناطقی در جنوب غرب قزوین شامل تاکستان، شال، اسفرورین، خیارچ، خوزنین، دانسفان، ابراهیم‌آباد و سگزآباد؛ ۲- شهرستان کرمان (نک. یارشاطر، ۱۹۶۹: ۱۷-۱۸)؛ ۳- دو بخش شاهرود و خورش‌رستم خلخال؛ ۴- طارم علیا و خویین، در سصد کیلومتری جنوب غربی استان زنجان؛ ۵- هرزند، دیزمار، کرینگان، کلیبر و مناطقی دیگر در آذربایجان شرقی (زاک، ۱۳۸۵: ۶- شمال خراسان، جلگه شوغان و منطقه چهارده سنخواست (صفرزاده، ۱۳۸۲: ۲۳)؛ ۷- بخش جیرنده و بخش قاراب رودبار (سبزعلیپور، ۱۳۸۹).

۲- دستور زبان مختصر تاتی کرنقی

آنچه در زیر می‌آید دستور مختصر زبان تاتی بر مبنای گونه کرنقی است که در تنظیم آن علاوه بر داده‌هایی که هنگام نوشتن فرهنگ تاتی کرنقی به دست آمده، از مقدمه کتاب گنجینه تاتی خلخال (سبزعلیپور، ۱۳۹۴) نیز استفاده شده‌است.

۲-۱ نظام آوایی

تاتی کرنقی از نظر آوایی اندکی متفاوت با بعضی از گونه‌های تاتی خلخال است. این گونه دارای بیست و سه همخوان (صامت)؛ و نه واکه (مصوت) است. همخوان /z/ در زبان تاتی وجود ندارد و واژه‌های دخیل دارای آن

همخوان، با صامت /j/ ادا می‌شوند، همانند mija (مژه). در تاتی کرتقی شواهدی از وجود همخوان یا صامت x^v یا xw وجود دارد که گویا جانشین همخوان h^v ایرانی باستان است (نک. ابوالقاسمی، ۱۳۸۳: ۷). مانند: karg.a (مریضی ماکیان، مرضی که مرغ‌ها می‌گیرند و نابود می‌شوند)، $x^vrd.ə.mān$ (خوراک)، $x^var.d.an$ خوردن.

در این زبان مصوت‌های $a, e, ə, o, â, i, u, ö, ü$ وجود دارد. نمونه‌هایی برای واج‌های $ö, ü$ و آواگروه یا واکه مرکب /ow/:

köynak (لباس، پیراهن، پوشیدنی)، angür (انگور)، nowruza xân (نوروزخوان)، čowâr (چهار)، xalow šur ban (عادت ماهیانه زنان)

۲-۲ ساختن فعل

در زیر برای آثیری با افعال تاتی کرتقی، نمونه‌هایی از ساخت فعل ذکر می‌شود.

۲-۲-۱ گذشته ساده

در تاتی کرتقی، فعل‌های «زمر متعدي» دو ساخت ویژه دارند. فعل‌های سوم شخص مفرد هم دو شکل مذکر و مؤنث متفاوت دارند. فعل مؤنث، اغلب مخرب به a یا $-â$ است. در مثال‌های این بخش دو شکل مؤنث و مذکر شناسه‌ها با ممیز (/ /) از هم متمایزند: سدها- در تاتی اگر مفعول مؤنث باشد، فعل‌های مفرد و نیز جمع مؤنث می‌شوند. مانند: $ji.rand.əmān.â$ ما او (مؤنث) را انداختیم. $ji.rand.ərān-e$ شما او (مذکر) را انداختید. گذشته ساده فعل «آملن»:

آمد	bâmbe/bâmbâ	آمدی	bâmbeyš	آمدم	bâmbeym
آمدند	bâmend	آمدید	âmeyrân	آمدیم	bâmeymân

گذشته ساده فعل «خوردن»:

خورد	bə-x ^v oardəše	خوردی	bəxvoardəre	خوردم	bəxvoardəme
خوردند	bəx ^v oardəšin	خوردید	bəx ^v oardərâne	خوردیم	bəx ^v oardəmâne

۲-۲-۲ گذشته استمراری

نشانه یا وند گذشته استمراری تاتی کرتقی -ey است. نمونه صرف فعل گذشته استمراری «آملن»:

می‌آمد	âmey/a	می‌آمدی	âmeyš	می‌آمدم	âmeym
می‌آمدند	âmeyndə	می‌آمدید	âmeyrân	می‌آمدیم	âmeymân

گذشته استمراری فعل «خوردن»:

می‌خورد	x ^v oardəmey	می‌خوردی	x ^v oardərey	می‌خوردم	x ^v oardəmey
می‌خوردند	x ^v oardəšâney	می‌خوردید	x ^v oardərâney	می‌خوردیم	x ^v oardərâney

در کرنقی گذشته استمراری و گذشته نقلی لازم ظاهراً یک شکل دارند، اما جایگاه تکیه آنها تمایز دارد. در گذشته لازم استمراری تکیه روی ماده فعل؛ و در گذشته نقلی تکیه روی وند -y- است. این وند در گذشته نقلی سایر گونه‌های تاتی نیز یافت می‌شود. در دو مثال زیر جایگاه تکیه مشخص شده‌است:

nəšte-y'-m	ماضی نقلی (نشسته‌ام)
â'meym	ماضی استمراری (می‌رفتم)
âmey'm	ماضی نقلی (رفته‌ام)
xo'tteym	ماضی استمراری (می‌خوابیدم)
xottey'm	ماضی نقلی (خوابیده‌ام)
našt'-ey-m	ماضی استمراری (می‌نشستم)

در فعل متعدی گذشته نقلی، وند دیگر وند -y- ظاهر نمی‌شود، در ظاهر این دو ساخت تفاوت ایجاد می‌شود و نیازی به رعایت تکیه نخواهد بود.
iranuəm-ey (انداختم) vinda-me (دیدم).

۲-۳-۳ گذشته نقلی

قبل از شناسه‌های فعل گذشته نقلی لازم در کومه‌های ک نقلی، اغلب واج -y- می‌آید، این وند در شکل متعدی ظاهر نمی‌شود. نمونه صرف فعل گذشته نقلی از مصدر «خوردن»:

âmayš	آمده‌ام	âma/âmeya	آمده‌است
âmeymân	آمده‌ایم	âmaynda	آمده‌اند

نمونه صرف فعل گذشته نقلی از مصدر «خوردن»:

x ^v arda.ma	خورده‌ام	x ^v arda.ra	خورده‌ای	x ^v arda...ša	خورده‌است
x ^v arda.mâne	خورده‌ایم	x ^v arda.râne	خورده‌اید	x ^v arda.šâne	خورده‌اند

برای منفی کردن این ساخت وند نفی -ni- به آخر فعل اضافه می‌شود: x^varda.m ni (نخورده‌ام).

۲-۴-۴ نقلی غیر محقق

این ساخت زمانی به کار می‌رود که گوینده یقین دارد کاری انجام نشده، یا گوینده در حالت دعا و تمنا تا لحظه گفتن، انتظار چنین کاری داشته‌است، به هر رو چنین کاری انجام نشده‌است.